

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

MEI
1952

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

25e JAARGANG
N° 5

UITGAVE DER VEREENIGING.

ADRES: BAANSTRAAT 21, UTRECHT

EXCURSIE NAAR RHENEN.

In aansluiting aan de mededeling in ons Aprilnummer heeft het bestuur het genoegen ter kennis van de leden te brengen, dat op Zaterdag 14 Juni a.s. een excursie zal worden gehouden naar de Stichtsche stad *Rhenen*. De burgemeester van Rhenen mr L. H. N. F. M. Bosch ridder van Rosenthal heeft aangeboden de deelnemers in het *Raadhuis* te ontvangen en daar enige toelichtingen te geven. Op het programma staan voorts een bezoek aan de *Cunerakerk*, een *wandeling* door de stad en een bezoek aan *Oudheidkamer* waar thans een tentoonstelling wordt gehouden van Frankische vondsten, welke bij de opgraving van het grote grafveld bij Rhenen aan het licht zijn gekomen. Juist over deze vondsten heeft dr P. Glazema op 14 December l.l. voor onze leden zijn interessante voordracht gehouden, die de toenmalige bezoekers nog wel vers in het geheugen zal liggen.

De deelnemers verzamelen zich om half twee op het Janskerkhof te Utrecht. Om kwart voor twee precies (13 u. 45) wordt vertrokken in gereserveerde autobussen. We zullen te Utrecht terug zijn tussen zes uur en half zeven.

De deelnemersprijs bedraagt f 2.25 per persoon; voor hen die met een eigen auto gaan f 0.50. Deelnemerskaarten dienen te worden afgehaald bij het agentschap van de Ned. Handelmaatschappij Janskerkhof te Utrecht tot uiterlijk 11 Juni, tegen contante betaling van het verschuldigde bedrag. De buiten Utrecht woonachtige leden, die niet in de gelegenheid zijn de kaarten af te halen kunnen het verschuldigde bedrag overmaken op girorekening No. 11623 van de Ned. Handel Mij voornoemd.

Voor gegevens over Rhenen verwijzen wij naar het artikel van burgemeester Bosch van Rosenthal in het Aprilnummer 1950 van ons Maandblad en naar een artikel over oude Gildenbrieven van Rhenen in het Julinumnummer 1948. In het Juninumnummer, dat nog vóór de datum van de excursie uitkomt, zullen de leden een artikel over het Hof van Rhenen aantreffen.

Namens het Bestuur:

Ir J. D. M. BARDET, voorzitter.

M^r Th. A. HOOG, secretaris.

WERK VAN C. VAN VELZEL.

Nadat langen tijd het groote panorama van Utrecht door C. J. Th. Schut in bijzondere mate de aandacht der bezoekers van het Centraal Museum getrokken heeft, zijn thans in de historische afdeeling een aantal aquarellen en penteekeningen tentoongesteld van Coenraad van Velzel uit de jaren 1900—1912, afkomstig uit den Topografischen Atlas van het Gemeente-Archief.

Het zijn afbeeldingen, vooreerst van een aantal thans verdwenen utrechtsche molens, die echter vele stadgenoten nog gekend hebben: „De Meiboom” en de „Rijn en Zon”, beiden aan het Paardenveld, beiden in hun steenen gedaante dagteekenend van 1745, beiden afgebroken in 1913; „De Kat”, de zeer hooge molen aan den Vleutenscheweg (1746), die in Augustus 1877 uitbrandde en als droefgeestige romp nog tot 1909 is blijven staan; en de houtzaagmolen op Kranenburg aan den Krommen Rijn, waarvan de schamele overblijfselen binnenkort gesloopt zullen worden. Daarmee zal de laatste oude molen verdwenen zijn. (De molen aan de Adelaarstraat dateert — als opvolger van de Rijn en Zon — eerst van 1913).

Vervolgens treft de bezoeker nog enige stadsgezichten aan, waarvan vooral die van het Pieterskerkhof en de Voetiussteeg, vóór deze laatste in 1907 door verbreding een Voetiusstraat werd, en van den ingang van de Janskerk tegenover de Korte Jansstraat wel belangstelling zullen genieten.

Coenraad van Velzel werd 5 Februari 1878 te Amsterdam geboren en woonde van 1882—1914 te Utrecht, waar hij opleiding tot „decoratieschilder” kreeg aan de, toen in huize Zoudenbalch gevestigde Ambachtsschool en o.a. in het bedrijf van C. B. Wiesman werkzaam is geweest. In zijn vrijen tijd trok hij er op uit om oude stadshoekjes te teekenen en te schilderen. Utrechtsch werk van zijn hand is gereproduceerd in de Jaarboekjes van 1929, 1930 en 1931. In particulier bezit hier ter stede bevindt zich nog menige, door hem vervaardigde, nauwkeurige afbeelding van utrechtsche stadsgezichten.

Van voorbijgaanden aard waren zijn werkzaamheden bij de lustrumfeesten van 1896 en 1906 en bij herdenkingsbijeenkomsten in Tivoli, waarvan hij de versieringen „verzorgde”, zooals dat tegenwoordig heet („een modewoord en toch leelijk”, zei Multatuli eens). Decoratief werk bracht hij aan in het kasteel de Haar en in verschillende kerken. Van Kunstliefde was hij een trouw lid.

In 1914 werd de heer van Velzel benoemd tot leraar aan de Ambachtsschool te Doesburg, waar hij ook na zijn pensionneering is blijven wonen. In 1947 schilderde hij daar nog voor de nieuwe raadzaal een portret van H.M. de Koningin.

De korenmolen „De Gans” aan de Gansstraat te Utrecht, gebouwd in 1754, afgebroken in 1920. De gevelsteen, hg. 0,80, br. 0,53 m. — thans in het Centraal Museum — vertoont in hoogrelief beeldhouwd de voorstelling van een gans. Daaronder is het opschrift ingegrift: „De eerste steen geleyt door Stoffel van Woudenberg en Ian Haarmans den 10 July 1754” en daarboven: „De Gans”.

Penteekening van C. van Velzel

HET JODENRIJTJE ALS HERINNERING AAN ZIJN BEWONING DOOR DE JODEN.

De heer J. Prakken merkt in zijn artikel: Het Jodenrijtje als herinnering aan een oude gracht (Maandblad 24e jg. no. 4) op, dat de huizen aan één of beide zijden van het Jodenrijtje de utrechtse Jodenbuurt zou hebben gevormd.

Als dit zo is wat vinden wij er dan nog van terug in de tegenwoordige bebouwing?

Voordat we echter gaan vergelijken met de daarvoor in aanmerking komende huizen, dienen wij eerst na te gaan waaruit deze Jodennederzetting eertijds bestond en wanneer deze huizen gebouwd zijn.

Omstreeks 1435 wordt de stad Utrecht genoemd als plaats waar een groep Joden was gevestigd en wel bij het door de Keizer in 1435 ingestelde Rijksopperabinaat. Toen werd namelijk voor alle Joden in het heilige Roomse Rijk Anselm van Keulen tot oppermeester en rabbijn benoemd. Deze had tot taak recht te spreken bij geschillen onder de Joden.

Tot zijn rechtsgebied behoorde ook Utrecht of zoals er staat geschreven: „Ychtricht”.

Hieruit mogen wij concluderen dat te Utrecht dus een nogal belangrijke nederzetting gevestigd was, anders zou de stad niet genoemd zijn.

In 1444 werden de Joden uit Utrecht verdreven! Nu komt direct de vraag bij ons op: waar hadden zij dan hun verblijf?

In een transportbrief van 1455 wordt de naam: „de Joderije” voor het eerst genoemd en wel als volgt: „Allen etc. doe wy verstaen Scout ende Scepenen der Stadt Utrecht, dat voer ons quam int gerechte Claes Ketelaer ende gaff aldaer voor hem ende voor Joncfr. Kerstine zynen wyve, daer hi te dier tyt wettelicke boorte by hadde, Vrederic Scade in huerwaer die husinge ende hofstede also als Vrederic die op dese tyde bewoont, mitten 4 cameran gelegen aen den Steenwech, geheten de Joderye elcx jaers op sulcken pacht als daer jaerlix wtgaet, durende Vrederic Scade voers, leven lanck etc. Met vorwarden dat Vrederic ende Claes voers, dese husinge etc. 't samentlic op haere beyder coste in goede rake houden sellen also lange als Vrederic levet etc. Gegeven int jaer O.H. 1455 des Dynsdachs na onser Lieve Vrouwendach te Lichtmisse.”

Hieruit blijkt dus wat Van der Monde ook concludeerde dat vier kameren aan de Steenwech, de naam Joderye gedragen hebben.

Hoe deze kameren aan haar naam komen? Mijns inziens is dit een bevestiging van het feit dat hier de Joden hun hofje hadden en de vier kameren bewoonden. Deze vormden een rij of reeks wat dan met de naam der bewoners samen de betiteling Joderye opgeleverd zal hebben.

Van der Monde geeft nog een andere verklaring, namelijk deze: in 1390 wordt in het Buurspraakboek der stad de naam Henric de Joede Gheryds Joede zoon, van Tuil genoemd en wel in een kennisgeving dat deze persoon als burger van de stad Utrecht werd ingeschreven.

Wat de benaming van de steeg zelf betreft het volgende, aan Van der Monde ontleend.

In 1502 wordt zij in 'n schrijven tweemaal genoemd en wel als „Bochtstraete” en als Juderije. De naam Bochtstraat valt gemakkelijk te verklaren omdat in de huidige bebouwing nog steeds een scherpe hoek de loop der steeg vormt.

In 1775 wordt zij in een naamlijst der straten en stegen Jude-of Jooderietje genaamd, later wordt de naam Jurrien Rodenburghsteeg op de muur aangebracht. Nu echter sinds lange tijd vervangen door de naam Jodenrijtje.

Inderdaad vinden wij in deze steeg nog drie kamers of huisjes, die waarschijnlijk een onderdeel van de Utrechtse Jodenbuurt gevormd zullen hebben.

Het feit dat er maar drie huisjes en geen vier staan vindt zijn oorsprong in het volgende.

Als wij de huidige drie huisjes bekijken zien wij onmiddellijk dat aan de kant der Oude Gracht de huisjes afgesloten worden door een gevel met een hardstenen top. Deze gevel ontbreekt geheel aan de andere zijde. Wanneer we het interieur van die zijde beschouwen, zien wij heel duidelijk dat deze afsluiting door een binnenmuur gevormd wordt, waartegen in 1872 een groter pakhuis gebouwd is. Dit blijktens een nu reeds jaren verdwenen gevelsteen die onlangs weer te voorschijn kwam en die het opschrift draagt:

deze steen gelegd
door Jan Petrus van Dillen
oud 15 jaar.
18 $\frac{5}{8}$ 72.

dit laatste is dan 5 Augustus 1872.

Hieruit kunnen wij concluderen, dat aan deze kant en wel op de plaats van het tegenwoordige pakhuis tot 1872 het vierde huisje zich bevond.

Een architect die ik om zijn mening vroeg omtrent de ouderdom van de „kameren” dateerde de huisjes op het begin van de 15e eeuw, dus omstreeks 1400 wat nagenoeg samenvalt met het tijdperk waarin de Joden te Utrecht verbleven.

De huisjes waren oorspronkelijk als volgt ingedeeld: beneden één voor- en één achterkamer, elk voorzien van een groot venster en een deur. De meeste ramen aan de voorkant zijn enkele jaren geleden dichtgemaakt met grote stukken draadglas, voordien waren het ramen van een zuiver middeleeuws type, namelijk met een verdeling in vieren, telkens weer in kleine ruitjes onderverdeeld:

voor de onderste twee gedeelten bevonden zich kleine zware luiken, die nog bij twee vensters in gebruik zijn. De vensters achter zijn reeds lang omgevormd tot geheel andere vensters. De deuren waren oorspronkelijk zoals nog bij één huisje te zien is, een dubbele deur, namelijk een boven- en onderdeur, waarboven zich weer een venster bevond. De hoogte van de deur was 1.80 m en de breedte bedroeg 0.80 m.

De afmetingen der ramen waren of zijn nog: breedte 1.48 m, lengte van 2.31 m. In het achterste vertrek was een houten trap die door een luik naar de zolder voerde; de zolder heeft een enkel venster aan de voorkant. In de voorkamer bevond zich vroeger een open schouw; de hoogte der kamers bedraagt ongeveer 3 meter.

De vloer is gedeeltelijk bedekt met planken, gedeeltelijk is de oude vloer nog zichtbaar en geeft hij roodbakken en grijszwarte vloertegels te zien. De muren tussen voor- en achterkamer zijn nu geheel verdwenen, zodat de benedenverdieping van elk huisje één groot vertrek vormt.

De twee eerste huisjes zijn in gebruik als fietsenstalling, de achterste wordt thans gebezigd als pakhuis en bergplaats.

L. J. ABELMANN.

KORTE MEDEDELINGEN.

Dertiende penning. — Een artikel van drs. W. H. Koomans „Abcoude en omgeving” in het Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap Niftarlake 1951, blz. 15—39 behandelt verschillende historische bijzonderheden van de heerlijkheid Botshol, het Abcoudermeer en Aasdom, het gebied, waar het aasdomsrecht gold. Aan het slot spreekt de schr. over een in Abcoude, een gedeelte van Vinkeveen, Oudhuysen en Kamerik bij verkoop van grond nog altijd geheven belasting op de getaxeerde waarde daarvan, de „dertiende penning”. De gehate belasting is vermoedelijk ingesteld door een der heeren van Abcoude, aan wien het gebied vroeger behoorde en wordt thans geheven ten bate van de Staat der Nederlanden. Daar blijkens de jurisprudentie op dit punt de dertiende penning geen heerlijk recht is en dus niet in 1795 is afgeschaft, maar een grondrecht, is er voor de bezwaarde

eigenaars geen andere weg open om van deze last bevrijd te worden dan gebruik te maken van het K.B. van 24 Maart 1849, waarbij de maatstaf voor afkoop van domaniale prestatien geregeld is.

Geweremakers te Utrecht. — In verschillende musea in binnen- en buitenland bevinden zich fraaie vuurwapens, in de 17e en 18e eeuw door de geweremakersfamilie *Penterman* vervaardigd. Over leden van deze, te Utrecht en Leeuwarden werkzame familie en hun producten schreef de onderdirecteur van het Nederlands Legermuseum te Leiden, C. A. Hartmans, een geïllustreerd artikel in het tijdschrift *Livrustkammaren* (1950 blz. 49—70) van het militair Museum te Stockholm. De klassieke Lodewijk XIV-stijl in ornament en vormen der eerste geweren ging omstreeks 1705 geleidelijk over in Berainstijl, die zich bij handvuurwapens

kenmerkte o.m. door fijnere proporties, vlakkere vormen van het slot en door van facetten voorziene laadstok-kokers.

Ook over de geweermaakersfamilie *Lasonder*, van midden 17e eeuw tot midden 18e eeuw te Utrecht werkzaam, verscheen een publicatie van dezelfde hand in hetzelfde tijdschrift (1952, blz. 208—232).

Het is opmerkelijk, dat vrijwel alle Utrechtsche geweermaakers woonden in de buurt van het Vreeburg. Met name waren Viestraat en Elisabethstraat voor hen blijkbaar bijzonder aantrekkelijk. Ook de familie *van Solingen* (zie Maandblad 1949, blz. 70) oefende daar het bedrijf uit. Wanneer de nabijheid van het kasteel Vredenburg (1528—1577) hier van invloed geweest is (leverantie en reparatie van wapenen), zouden deze geweermaakers-nederzettingen al een eeuw ouder kunnen zijn.

Ook in onzen tijd treffen wij in die omgeving nog geweermaakers aan. F. Swaters oefende dit beroep uit van 1875—1904 in het perceel Lange Elisabethstraat 9 en de firma F. H. Tenhaeff, is, na eenige jaren in de Potterstraat werkzaam te zijn geweest, van 1886 tot nu toe op Lange Viestraat 9 gevestigd.

v. C.

Wijkse historie. — Ter gelegenheid van de opening van het Amsterdam—Rijnkanaal wordt in Wijk bij Duurstede momenteel feest gevierd. Met het oog daarop heeft een te Wijk bij Duurstede in het leven geroepen comité de „Amsterdam—Rijnbode” uitgegeven. Dit blad, dat uiteraard allerlei bijzonderheden over het nieuwe kanaal en de sluizen bevat, geeft op aantrekkelijke wijze ook een reeks van historische feiten aangaande Wijk bij Duurstede.

Naast artikeltjes over de bekende gebouwen ter plaatse vinden we in de „Amsterdam—Rijnbode” een aantal or-

donnantiën uit de oude doos afgedrukt. We laten hier een passage uit een rookverbod van 1760 volgen:

„Schout, burgemeesteren enz. niet-tegenstaande soo menigvuldige publicatien en renotatien van deselve tot haar groot leetwesen dagelijks voorkomende dat verscijden personen sig niet ontsien met brandende pijpen langs de straat gaan rooken en ambagtslieden in haare werkhuyzen en op haar werk, arbijders op de dorsvloeren en anderssins, de geswooren sakkendragers en andere bedieningen in het waarnemen van hare ampten en bedieningen, gestadig tabak rookende bevonden worden, waardoor de goede Ingesetenen dezès Stadt aan het uysterste gevaar van Brand worden blootgesteld, enz....”

Poortje verdwenen. — Opnieuw is een klein stukje Oud-Utrecht verdwenen en wel een poortje in Achter Clarenburg. Sommigen zullen zich misschien herinneren dat er behalve het poortje van de vroegere Landbouwbeurs (nu overgebracht naar het gerestaureerde huis Hoogt 1) een poortje was aan het begin van de straat, in het doodlopende gedeelte naast de toegang tot de oud-katholieke pastorie van St. Marie.

Dit poortje was verschrikkelijk ontluisterd maar had desondanks een enkel edel fragment overgehouden. Het dateerde van omstreeks 1640. Bij de nieuwe bebouwing van dit hoekje Achter Clarenburg heeft men het poortje echter gesloopt.

Kerkelijke jubilea. — De Ned. Herv. Gemeenten van De Bilt en Zuilen hebben onlangs haar derde eeuwfeest gevierd. In beide gevallen betrof het een gemeente die nieuw ontstaan is in de tijd na de reformatie en wel als gevolg van dorpsvorming.

Wie de geschiedenis van de Nicolai-kerk te Utrecht kent, weet dat in oude

tijden door kerkgangers uit De Bilt — die tot de Nicolaasparochie hoorden — gebruik werd gemaakt van een kerkweg waarvan de naam nog voortleeft in de tegenwoordige Nicolaasweg. Er woonden dus al lang geleden mensen „aan De Bilt”. In het midden van de 17e eeuw blijkt het aantal inwoners van het tegenwoordige dorp zodanig te zijn toegenomen, dat stichting van een kerkelijke gemeente gerechtvaardigd was.

Vele jaren achtereen heeft men pogingen ondernomen om van de overheid toestemming te krijgen tot kerkinstituering. Op 8 October 1650 gaven de Staten van Utrecht de vereiste goedkeuring. Tegelijk verstrekten zij een subsidie van 12.000 gulden voor de bouw van een kerk met pastorie. De toen gebouwde kerk — die later uitgebreid en van een toren voorzien is — werd op 27 April 1652 in gebruik genomen. Deze datum wordt als de stichtingsdag der gemeente aangehouden. De eerste predikant, Lambertus Sanderus, deed een maand later intrede in de nieuwe gemeente.

Ter gelegenheid van de jubileumviering verscheen een gedenknummer van het plaatselijk kerkblad, waarin o.m. een

belangrijk historisch overzicht van de hand van de heer J. Pama is opgenomen.

Met betrekking tot Zuilen zij er aan herinnerd, dat hier een gemeente ontstond rond het slot Zuilen. Aanvankelijk maakten de kerkgangers dan ook gebruik van de slotkapel. Is de burgerlijke gemeente Zuilen uitgegroeid tot een industrieplaats van behoorlijke omvang, de kerkelijke gemeente beperkte zich tot de oude dorpskern langs de Vecht. Hier staat nabij het in 1848 gebouwde kerkje de pastorie, het huis Swaenenvecht, welke sedert 1678 de predikanten der gemeente tot woning dient.

In deze pastorie werd op de herdenkingsdag — Zondag 11 Mei — een tentoonstelling gehouden, waar men allerlei oude papieren, registers, portretten en kerkelijke attributen kon zien. Het viel ons op met hoeveel liefde en belangstelling de gemeentelieden en andere inwoners van Zuilen de geëxposeerde stukken bekeken. Daaruit kan men opmaken dat de interesse voor datgene wat het voorgeslacht aan oude papieren naliet, bij de mensen groot genoeg is wanneer ze maar de verbinding van het verleden met het heden kunnen zien. de J.

MEDEDELING UIT DE VERENIGING.

In zijn laatste vergadering heeft het Bestuur besloten een gift van f 300.— toe te kennen aan het Comité dat zich beijvert om gelden bijeen te brengen voor het herstel van de spits op de Jacobitoren.

